

Σ Υ Μ Μ Ι Κ Τ Α

ΤΟ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ ΕΠΙΘΕΤΟ ΜΙΛΙΑΡΑΣ

Τὸ οἰκογενειακὸ ἐπίθετο Μιλιαρᾶς-Μιλιαράκης¹ καὶ τὸ χωριὸ Μιλιαράδω, ποῦ προφανῶς πῆρε τὸ ὄνομά του ἀπὸ τοὺς πρώτους οἰκιστὲς του Μιλιαράδες², συνήθως γράφονται μὲ τὴ δηλαδὴ

¹) Τὸ οἰκογενειακὸ ἐπίθετο Μιλιαρᾶς-Μιλιαράκης ἀπαντᾶται σήμερον σὲ πολλὰ μέρη τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης, ὅπως στὸ Τζερμιᾶδω Λασιθίου, στὴ Λατοῖδα Μεραμπελου, στὰ Πεζᾶ Πεδιάδας καὶ στὸ Ἡράκλειο, ἀπὸ ὅσα μού εἶναι γνωστά. Οἱ φρεῖς τοῦ ἐπιθέτου αὐτοῦ στὴν Κρήτη φαίνεται κατοίκησαν πρώτα στὸ Τζερμιᾶδω Λασιθίου. Ἐκεῖ τουλάχιστο τοποθετοῦν τοὺς προπάτορες τοὺς ὅλοι οἱ σημερινοὶ Μιλιαράδες, ὅπως μού εἶπε ὁ φίλος κ. Γεώργιος Μιλιαρᾶς, ἀπόστρατος ὑποστράτηγος.

Ἀπὸ πότε ὑπάρχει τὸ ἐπίθετο στὸ Λασιθι καὶ στὴν Κρήτη γενικὰ δὲν μού εἶναι γνωστό. Πάντως μετὰ τὶς ἀρχές τοῦ 15. αἰώνα, ὁπότε ἡ Βενετία ἐπέτρεψε καὶ πάλι τὴν καλλιέργεια τοῦ Λασιθίου καὶ τὴν ἀποίκισή του, θὰ χρονολογεῖται ἡ ἐγκατάστασή τους ἐκεῖ. Στὴν Ἐμπαρο Πεδιάδας ἀπαντᾶται τὸ ὄνομα Μιλιαρᾶς Γεώργιος τὸ 1672, ὅπως ἀναφέρεται στὸ Τουρκικὸ Ἄρχειο Ἡρακλείου (τόμ. 3, σ. 183). Ἡ γραφὴ τοῦ ὀνόματος στοὺς τουρκικοὺς κώδικες δὲν διατηρεῖ βέβαια τὴν ἑλληνικὴ ὀρθογραφία, οὔτε ἀποδίδει τοῦτο αὐτούσιο. Στὸ ἴδιο χωριὸ τὸ ἔτος 1685 ἀπαντᾶται καὶ τὸ ἐπίθετο Μιλιαρῆς Δημήτριος (Τ.Α.Η. τ. 6, σ. 54), ποῦ ὑποθέτω πὼς εἶναι κακὴ γραφὴ τοῦ ἴδιου ἐπιθέτου Μιλιαρᾶς.

Δὲν ξέρω ἐπίσης ἂν ὁ Σπυρίδων Μιλιαράκης, καθηγητὴς τῆς Βοτανικῆς στὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν καὶ ὁ ἀδελφός του Ἀντώνιος, ἱστορικός καὶ γεωγράφος, ποῦ γεννήθηκαν στὴν Ἀθήνα περὶ τὰ μέσα τοῦ περασμένου αἰώνα, ἔχαν συγγένεια μὲ τοὺς Μιλιαράδες-Μιλιαράκηδες τῆς Κρήτης.

Παρόμοιο οἰκογενειακὸ ἐπίθετο, τέλος, ἀπαντᾶται καὶ στὴν Ἀλεξάνδρεια τῆς Ἰταλίας κατὰ τὸ τέλος τοῦ 18. αἰώνα. Ἐκεῖ γεννήθηκε τὸ 1785 ὁ Giovanni Migliàra, ποῦ εὐτύχησε σὰν διακοσμητὴς καὶ σκηνογράφος στὸ Μιλάνο (βλ. Il Nuovissimo Melzi, Milano 1930).

²) Πολλὰ εἶναι τὰ χωριά καὶ οἱ συνοικισμοὶ τῆς Κρήτης ποῦ ἔχουν τὴν ἀρχὴ τους στὸ ὄνομα τῶν πρώτων οἰκιστῶν τους. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρω τὰ παρακάτω, ποῦ μοιάζουν στὴ γλωσσική τους παραγωγή: Τζερμιᾶδω (Λασιθίου) ἀπὸ τὸ οἶκον ἐπίθετο Τζερμιᾶς. Καραβάδω (Πεδιάδας) ἀπὸ τὸ Καραβάς. Μαρνέλιδω ἀπὸ τὸ Μαρνέλος καὶ Φιορέτζηδω ἀπὸ τὸ Φιορέτζης (συνοικισμοὶ στὴ Φουρνὴ Μεραμπελου), Πίσσιδω (συνοικισμὸς κοντὰ στὸν Ἅγιον Νικόλαον Μεραμπελου) ἀπὸ τὸ Πίσσης κλπ. Τὰ τοπωνύμια αὐτὰ παράγονται ἀπὸ τὴ γενική τοῦ πληθυντικοῦ τῶν ἐπιθέτων, ποῦ ἀρχικὰ θὰ ὑπονοοῦνταν ἡ λέξις: χωριό. Τὸ χωριὸ τῶν Τζερμιᾶδων, τῶν Μιλιαράδων κλπ. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ πρέπει νὰ γράφεται ἡ κατάληξις τῶν τοπωνυμίων τούτων μὲ ω καὶ ὄχι μὲ ο, ὅπως συνηθίζεται τελευταία ἀπὸ μερικοὺς. Στὴν Κέρκυρα, ἀντίθετα, γιὰ τὸ σχηματισμὸ τέτοιων τοπωνυμίων χρησιμοποιεῖται ἡ ὀνομαστικὴ τοῦ πληθυντικοῦ, σὰν τὰ: Γιαννάδες, Ἀργυράδες, Μαγουλάδες, Ριγγλάδες κλπ.

Μηλιαρᾶς, Μηλιαράκης, Μηλιαράδω. Ἡ γραφή αὐτὴ μὲ ἠθὰ μποροῦσε νὰ δικαιολογηθῆϊ στὴν περίπτωσιν πού τὸ ὄνομα θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ παράγεται ἀπὸ τὸ μῆλο. Μὰ τέτια παραγωγή τοῦ ἐπιθέτου δὲν εἶναι δυνατὴ σύμφωνα μὲ τοὺς γλωσσολογικοὺς κανόνες. Γιατὶ ἂν εἶχε τὴν ἀρχὴν του στὸ μῆλο ἔπρεπε τὸ ἐπίθετο νὰ εἶναι μῆλᾶς³· πβλ. τόσα ἄλλα γνωστὰ ἐπίθετα σὰν τὰ: μελᾶς (μέλι), σταφυλᾶς (σταφύλι), ξυλᾶς (ξύλο), κρασᾶς (κρασί), κοσκινᾶς (κόσκινο), καλαθᾶς (καλάθι), καπελλᾶς (καπέλλο), βουτσινᾶς (βουτσι), λαδᾶς (λάδι) κλπ.

Ἡ ἔτυμολογία τοῦ ἐπιθέτου ἀπὸ τὸ ὄνομα μύλος, ἀπὸ τὸ ὁποῖο πιστεύουν μερικοὶ πὼς προέρχεται⁴, δὲν εἶναι δυνατὴ, γιατί καὶ στὴν περίπτωσιν αὐτῇ, γὰρ τοὺς ἴδιους λόγους πού ἀναφέρω παραπάνω, ἔπρεπε νὰ εἶναι μυλᾶς ἢ μυλωνᾶς.

Ἡ ἔτυμολογία του πρέπει λοιπὸν νὰ ἀναζητηθῆϊ σὲ ὄνομα πού τὸ θέμα του μὲ τὴν κατάληξιν -ας νὰ ἀποτελεῖ τὴ λ. Μιλιαρᾶς (πβλ. σωμαῤῥι>σωμαρᾶς, κουλοῦρι>κουλουρᾶς, γαιδοῦρι>γαιδουρᾶς κλπ).

Καὶ πραγματικὰ ὑπάρχει ἡ λέξις μιλιάριον καὶ μιλιάριον⁵ πού ἀναφέρεται σὲ μεσαιωνικά κείμενα καὶ λεξικά, μὲ τὴν ὁποία χα-

³) Γιά τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κατάληξιν -ας ἀπὸ προσηγορικὰ ὀνόματα εἰς -εας βλ. Γεωργ. Ν. Χατζιδάκη, Μέσα καὶ Νέα Ἑλληνικά, Ἀθῆναι 1905 τόμ. Α' σ. 420.

⁴) Οἰκογενειακὴ παράδοσις ἀναφέρει, ὅπως μοῦ εἶπε ὁ κ. Γ. Μιλιαρᾶς, ὅτι στὸ ἀπώτατο παρελθὸν ἦρθε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἄγνωστο πότε, πολυμελὴς οἰκογένεια μὲ 11 γιουὺς, πού ἕνας ἀπ' αὐτοὺς ἐγκαταστάθηκε στὸ Λασιθί καὶ ἀπὸ τὸν κλάδο αὐτὸ κατάγονται ὅλοι οἱ σημερινοὶ Μιλιαράδες. Κατὰ τὴν ἴδια παράδοσις κατασκευάζαν μύλους, νερομύλους ἢ ἀνεμομύλους ἄγνωστο, καὶ ἀπὸ τὸ ἐπάγγελμα αὐτὸ πῆραν τὸ ἐπίθετο Μιλιαράδες!

⁵) Βλ. E. A. Sophocles, Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods, New York 1887, ὅπου: μιλιάριον = ἰππολέβης. Βλ. καὶ Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμὸς, Ἀθῆναι 1948 τ. Β' I, σ. 220.

Στὰ μεσαιωνικά ποιήματα τοῦ Πτωχοπρόδρομου ἀναφέρονται οἱ παρακάτω στίχοι:

«Κατάβαινε εἰς τὴν τράπεζαν, βοήθει τὸν κελλάρον
καὶ κόπτε ξύλον, καὶ νερόν κουβάλει εἰς τὸ μιλιάριον».

Ἄλλες παραλλαγές ἔχουν: «κουβάλει εἰς τὸ χάλκωμα» ἢ «κουβάλει εἰς τὸ λεβέτιν», ὀνόματα ταυτόσημα μὲ τὸ μιλιάριον. Βλ. D. C. Hesselring et H. Pernot, Poèmes Prodromiques en Grec Vulgaires, Amsterdam 1910, III, 100-101, καὶ E. Legrand, B.G.V. Paris 1880, τ. I, σ. 56.

«Μεγάλα κακκάρια πρὸς θέρμανσιν ὕδατος δι' οἰκιακὴν χρῆσιν, πλύσιμον π.χ. ἐνδυμάτων, οἱ ἱππολέβητες τῶν ἀρχαίων ἐκαλοῦντο μιλιάρια»: Φ. Κου-

ρακτηρίζονταν τότε, χάλκινο κατά τὸ πλείστο⁶, οικιακὸ σκεῦος, ποὺ εἶχε σχῆμα κόλουρου κώνου⁷, χρησιμοποιούμενο ὅπως τὰ σημερινὰ καζάνια γιὰ βράσιμο νεροῦ, γιὰ πλύσιμο κλπ.⁸. Μὰ ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ ὑπάρχει αὐτούσια καὶ ἡ λέξη *μιλιάρια* ποὺ χαρακτηρίζει τὸν ἐπαγγελματία ποὺ κατασκευάζε τὰ *μιλιάρια*. Ὁ Πτωχοπρόδρομος⁹, ἐκθέτοντας στὸ Σεβαστοκράτορα προστάτη του τὴ μιζέρια του, λέει ἀνάμεσα στὰ ἄλλα :

«Ἐδῶ διαβαίνει ὁ *μιλιάρια* καὶ καταπίασέ τον,
ὁ γύφος πτώσεις ἀπολεῖ, κράξε τὸν γυροπλάστη»¹⁰.

Ἄρα δὲν ὑπάρχει καμμιά ἀμφιβολία, σύμφωνα τουλάχιστο μὲ τὴν περιορισμένη βιβλιογραφία ποὺ διαθέτω, ὅτι τὸ ἐπίθετο *Μιλιάρια* - *Μιλιάρια* κ.η.ς εἶναι ἐπαγγελματικό, ὅπως καὶ τόσα ἄλλα γνωστὰ σήμερα μεσαιωνικά ἐπίθετα σὰν τά: Βλατάς, Βουκουκλήρης-Βουκουκλήκης, Καλυφάτης-Καλαφατάκης, Καλλιγᾶς-Καλικήκης, Χαλκιᾶς-Χαλκιουδάκης, Ἄνουφαντῆς-Ἄνουφαντάκης κλπ.

κουλέ, ὁ.π. τ. Β' II, σ. 100, τ. Β' I, σ. 220. Τοῦ ἴδιου: Γεύματα, δεῖπνα καὶ συμπόσια τῶν Βυζαντινῶν, ΕΕΒΣ τ. 10, σ. 120. Βλ. καὶ Σιαρλάτου Βυζαντινοῦ, Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης, Ἀθήναι 1895, ὅπου: «*Μιλιάριον*—*σκεῦός τι (γκιογιούμι) διὰ ζέσταμα νεροῦ*».

Ἡ λέξη *μιλιάρια* δὲν εἶναι ἑλληνική. Τὴν πῆραν, μαζί μὲ τὸ σκεῦος φυσικὰ ποὺ ἐδήλωνε, οἱ Βυζαντινοὶ ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους, οἱ ὁποῖοι ὀνόμαζαν *miliarium* τὸ θερμομαντήρα, γιὰτὶ ὁμοιάζε μὲ τὸ *miliarium* τῶν ῥωμαϊκῶν δρόμων, δηλαδὴ μὲ τὶς κυλινδρικές πέτρες ποὺ ἐχτιζαν οἱ Ρωμαῖοι κατὰ μῆκος τῶν δρόμων τους σὲ κάθε μίλι, γιὰ νὰ δείχνει τὶς ἀποστάσεις, ἀνάλογα μὲ τὰ σημερινὰ ὁδόσημα (ἐρμάς) τῶν ἀμαξητῶν δρόμων. Βλ. Φ. Κουκούλε, ὁ.π. τ. Β' II, σ. 100. Εἰκόνα τῆς *Colonna Miliare* βλ. στὸ *Vocabolario della lingua Italiana* di N. Zingarelli, Bologna 1942, στὴ λέξη *miliare*.

⁶) Βλ. Du Cange, *Glossarium ad Scriptores Mediae & Infimae Graecitatis*, Lugduni 1688, ὅπου: «*Μιλιάριον, Miliarium coccinatorium seu aënum in quo aqua ad rotandum calesit. Τὸ μιλιάριον καλούμενον ὑπὸ τῶν Ρωμαίων εἰς θερμοῦ ὕδατος κατεργασίαν κατασκευαζόμενον.*

Ἠγόρασας χαλκοῦν μιλιάριον, Ἠλιόδωρε».

⁷) Βλ. Φ. Κουκούλε, Γεύματα, δεῖπνα κλπ. ὁ.π.

⁸) Πραγματικὰ τὸ σχῆμα αὐτὸ εἶναι πρακτικότερο, γιὰτὶ εἶσι ἐκτίθεται στὴ φλόγα τῆς φωτιᾶς μεγαλύτερη ἐπιφάνεια καὶ τὸ βράσιμο γίνεται γρηγορότερα. Τὰ σημερινὰ χάλκινα τοικάλια (*χαλκώματα ἢ μπουγαδοτσίκια*) ὅπως τὰ λέει ὁ λαὸς) μού φαίνεται πὼς ἔχουν τὴν ἀρχὴ τους στὰ *μιλιάρια*, τῶν ὁποίων εἶναι ἐξέλιξη.

⁹) Ὁ «*disgraziato letterato proletario del sec. XII*» ὅπως τὸν χαρακτηρίζει ὁ Α. Majuri. Βλ. Α. Majuri, *Un poeta mimografo Bizantino* στὸ περιοδικὸ *Atene e Roma*, anno XII, Νο 133-134, 1910, σ. 18.

¹⁰) Βλ. Hesselung-Pernot, ὁ.π. II, 54 a b

Κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ ὑπῆρχε μιὰ τάξη ἐπαγγελματιῶν ποὺ λέγονταν *μιλιαράδες*, ἐπειδὴ κατασκεύαζαν ἢ ἐπιδιόρθωναν τὰ *μιλιάρια*. Οἱ ἐπαγγελματίες αὐτοὶ γύριζαν, φαίνεται, στὰ χωριά ὅπως οἱ σημερινοὶ γανωτζῆδες, ντενεκετζῆδες, κοφινάδες, σταμνάδες κλπ. καὶ διόρθωναν τὰ μιλιάρια ἢ πλουτοῦσαν καινούργια, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ παρατιθέμενο παραπάνω χωρίο τοῦ Πτωχοπρόδρομου. Τέτιοι ἐπαγγελματίες ἦταν ἀσφαλῶς καὶ οἱ πρόγονοι τῶν σημερινῶν Μιλιαράδων, καὶ κατὰ τοῦτο ἡ ἀναφερόμενη παράδοση (ὑποσ. 4), ὅτι δηλαδὴ οἱ πρῶτοι Μιλιαράδες ποὺ ἦλθαν στὴν Κρῆτη ἦταν ἐπαγγελματίες, εἶναι μερικὰ ἀληθινή.

Σὰν ἐπαγγελματικὴ οἰκογένεια ἴσως ἦλθε πραγματικὰ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη—εἴτε ὅταν ἐγίνε ὁ ἐποικισμὸς τῆς νήσου ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς, μετὰ τὴν ἀνάκτησίν της ἀπὸ τοὺς Ἄραβες, εἴτε καὶ ἀργότερα ὕστερα ἀπὸ τὴν ἄλωση τῆς Πόλης ἀπὸ τοὺς Τούρκους—γιὰ νὰ ἐργασθεῖ ἐδῶ, ὅπου στὸ τέλος καὶ ἐγκαταστάθηκε καὶ ἐγίνε γνωστὴ μὲ τὸ ἐπαγγελματικὸ της ὄνομα, ἀφήνοντας αὐτὸ ποὺ θὰ εἶχε ἀσφαλῶς προηγουμένα, ὅπως καὶ σήμερα ἀκόμη συμβαίνει. Ἔτσι τὸ οἰκογενειακὸ ἐπίθετο Μιλιαρᾶς καὶ τὰ παραγόμενα ἀπὸ αὐτὸ πρέπει νὰ γράφονται μὲ *ι* καὶ ὄχι μὲ *η*, διατηρῶντας τὴν ἐτυμολογικὴ τους ὀρθογραφία.

ΣΤΕΡΓ. Γ. ΣΠΑΝΑΚΗΣ